

جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۱، صص ۱۲۳-۱۳۷

پیامدهای امنیتی ناشی از تمرکزگرایی در کلان‌شهر تهران

غلامرضا لطیفی*

سیدمحمد بساطیان**

چکیده

حل هر مسئله اجتماعی و انسانی نیازمند بررسی همه‌جانبه آن است و ریشه‌یابی مسئله مهم‌ترین گام در این زمینه محسوب می‌شود. تحقیق حاضر، با توجه به ماهیت موضوع، به روش کتاب‌خانه‌ای انجام گرفته است زیرا مطالعات کتاب‌خانه‌ای امکان درک بهتر موضوع را برای محقق فراهم و ساده‌سازی واقعیت و استناد به مبانی پذیرفتنی را برای او امکان‌پذیر می‌سازد. در این پژوهش، ابتدا کلیات موضوع بررسی شده است و سپس مهم‌ترین نظریه‌های برنامه‌ریزان شهری در ارتباط با جرم و جنایت و همچنین پیامدهای امنیتی آن در کلان‌شهر تهران مورد بحث قرار گرفته است. بررسی همه‌جانبه پدیده تمرکز جمعیت در کلان‌شهر تهران نشان می‌دهد که بسترهای جرم‌خیزی با پدیده جذب جمعیت همراه شده و به وقوع نامنی دامن زده است. از این رو، حل مسئله حاد ناامنی در کلان‌شهر تهران نیازمند بهبود شرایط زندگی مهاجران، با هدف جذب جمعیت در مبدأ و جلوگیری از تمرکز جمعیت، در این شهر است.

کلیدواژه‌ها: کلان‌شهر تهران، امنیت اجتماعی، جرم و جنایت، تمرکز جمعیت، حیات اجتماعی.

۱. طرح مسئله

با ورود به هزاره جدید، جهان شاهد رشد جمعیت و شهرنشینی به‌ویژه در کشورهای در

* عضو هیئت علمی، دانشگاه علامه طباطبائی Rlatifi2002@yahoo.com

** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی رفاه اجتماعی (نویسنده مسئول) smbasiatian@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۲/۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱/۱۸

۱۳۴ پیامدهای امنیتی ناشی از تمرکزگرایی در کلان‌شهر تهران

حال توسعه بوده است. این روند موجب گسترش پیکره شهرها و شکل‌گیری الگوی جدیدی به نام کلان‌شهرها (super cities) شده است. شواهد حاکی از آن است که ظهور کلان‌شهرها همواره با بروز مسائل مختلف شهری همراه بوده است که تعدادی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

گسترش حاشیه‌نشینی، گسترش فقر، چندسطحی‌شدن جامعه شهری، افزایش فاصله اجتماعی، ازدیاد شکاف‌های اقتصادی - اجتماعی، افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی به علت ازبین‌رفتن ارزش‌های انسانی، افزایش جرائم اجتماعی مانند دزدی، اعتیاد، قاچاق، و فحشا، و در مجموع افزایش بی‌نظمی شهری و کاهش امنیت اجتماعی. در ایران نیز توسعه نظام شهری و شهرنشینی باعث سرازیر شدن ناگهانی جمعیت از روستاها به شهرها، به‌ویژه کلان‌شهر تهران، شده است. این روند، که آغاز آن به سال‌های قبل از انقلاب و دهه ۱۳۵۰ برمی‌گردد، همچنان با شدت و ضعف ادامه دارد (وثوقی، ۱۳۹۰).

بروز این مشکل نه از ماهیت مهاجرت، بلکه از آن‌جا ناشی می‌شود که افزایش جمعیت شهری موجب تغییرات عمده‌ای در محیط‌های اجتماعی شده است و تردد، تعامل، و تنش‌ها را افزایش داده و به برخی از شیوه‌های خاص زندگی شهری و تأثیرات اجتماعی حاصل از آن دامن زده است. یکی از تغییرات عمده‌ای که هم‌زمان با تمرکز جمعیت در کلان‌شهرها از جمله تهران مشاهده می‌شود، وقوع ناامنی‌های اجتماعی است که در قالب وقوع جرم و جنایت بروز کرده است. افزایش جمعیتی که بیش‌تر ناشی از مهاجرت و نه رشد طبیعی شهر تهران است دامنه وسیعی از پیامدهای امنیتی را در پی داشته و زندگی شهری را در این کلان‌شهر مسموم کرده است. بدین ترتیب، پژوهش حاضر بر آن است که چگونگی رابطه افزایش کمی جمعیت در کلان‌شهر تهران را با تغییر کیفیت روابط و در نتیجه تشدید وقوع ناامنی اجتماعی بررسی کند.

۲. مقدمه

طی چند دهه اخیر روند افزایش مناطق کلان‌شهری شتاب بی‌سابقه‌ای گرفته است. این شکل جدید شهرنشینی، که در ابتدای قرن بیستم فقط در کشورهای صنعتی رواج داشت، در ابتدای هزاره سوم میلادی به فرایند غالب شهرنشینی در سراسر جهان تبدیل شده است. فرایند جهانی‌شدن به روند افزایش مناطق کلان‌شهری شتاب بیش‌تری داده و بر مشکلات موجود در این مناطق افزوده است. گسترده‌گی و پیچیدگی تعاملات در

غلامرضا لطیفی و سیدمحمد بساطیان ۱۲۵

مجموعه‌ای متشکل از مراکز زیست و فعالیت و همچنین نواحی هم‌بسته‌ای که نبض آن‌ها با کلان‌شهر در یک منطقه می‌زند اعمال مدیریت کلان‌شهری را در سطحی فراتر از نهادهای جدا از هم و شهرداری‌ها ضروری ساخته است. با این‌که به موازات مشکلات و تهدیدهای موجود در مناطق کلان‌شهری زمینه استفاده از امکانات و فرصت‌های بسیاری نیز در بطن این مناطق وجود دارد، فرصت‌ها عمدتاً تحت‌الشعاع تهدیدها قرار می‌گیرند و ادامه حیات کلان‌شهرها را با دشواری روبه‌رو می‌کنند.

نحوه مدیریت کلان‌شهرها از مهم‌ترین چالش‌های پیش رو در این عرصه است زیرا دولت‌ها باید بتوانند، ضمن ایفای نقش مطلوب در فضای تازه جهانی، توسعه‌ای پایدار و محیطی قابل زیست را برای مردم خود فراهم سازند. از این رو، مسئله مدیریت کلان‌شهرها در دهه اخیر مورد توجه روزافزون قرار گرفته و بحث‌های مختلفی را در مورد کارآمدی و حقانیت آن مطرح کرده است.

از آن‌جا که مناطق کلان‌شهری در ایران سهم عمده‌ای از جمعیت و اقتصاد کشور را به خود اختصاص داده و در حال گسترش‌اند، پرداختن به مقوله مدیریت کلان‌شهری و شناخت نظریه‌های مطرح‌شده در این‌باره ضروری می‌نماید (صرافی و تورانیان، ۱۳۸۳: ۷).

شهر تهران از جمله مراکز و کانون‌های اخذ تصمیمات کلان و بعضاً خرد در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی است. این تمرکزگرایی سبب تمرکز فعالیت‌ها در حوزه‌های مذکور و ایجاد فرصت‌های شغلی متنوع و متعدد شده است و جمعیت زیادی را از سراسر کشور به این کلان‌شهر جذب کرده است (رضایی و پورا احمد، ۱۳۸۸). نتیجه چنین رویدادی شکل‌گیری شهری است که، به‌عنوان قطب رشد جمعیت کشور، یک‌چهارم جمعیت شهرنشین را در خود جای داده است (رهنمایی و پورموسوی، ۱۳۸۵). بدین ترتیب تصور وقوع انواع ناهمگونی‌های اکولوژیک شهری و بروز ناپایداری‌های امنیتی در چنین شرایطی دور از انتظار نیست. ناپایداری‌هایی که می‌تواند در مراحل بعدی امنیت ملی را نیز در عرصه‌های گوناگون به‌خطر بیندازد.

با توجه به اهمیت نقش امنیت در اجتماعات انسانی، تضعیف یا نبود آن زمینه‌ساز مسائل بعدی خواهد شد زیرا «وابستگی متقابل میان امنیت و توسعه اجتناب‌ناپذیر است. بدین معنا که امنیت از یک سو زمینه‌ساز و بستر توسعه است و از سوی دیگر از آن تأثیر می‌گیرد» (همان: ۱۷۷).

۳. فرایند شهرگرایی (Urbanism)

سیستم و ساختار اقتصادی، به‌ویژه بازار کار جهانی، به‌علت داشتن سه ویژگی مهم و منحصربه‌فرد از جاذبه‌های لازم برای مرززدایی و گشودن درها به روی مهاجرت در سطح جهانی برخوردار است. سه عنصر سرمایه، کار، و فکر که ویژگی‌هایی مانند زاینده‌گی، کارآمدی، کارآفرینی، و مهندسی اجتماعی را در دل خود دارند از ظرفیت‌های لازم برای رفع نیازهای بازار اقتصاد جهانی برخوردارند (عظیمی، ۱۳۸۱: ۳۵).

این بازار شرایط لازم را برای حرکت عظیم جمعیت، چه برای مهاجرت سرمایه‌ها و چه مهاجرت نیروی کار و نیروی فکری، در همه سطوح مهاجرت فراهم می‌کند و در نهایت موجب شکل‌گیری کلان‌شهرها می‌شود.

کلان‌شهرها در مرحله‌ای از رشد، پس از اضافه‌شدن چند پوسته جدید به کالبد اولیه آن‌ها، دیگر قادر به ادامه رشد پیوسته خود نیستند و گرایش شدیدی به انتشار جمعیت و فعالیت در مناطق اطراف خود پیدا می‌کنند. برخی از این فعالیت‌ها، به‌سبب زمین‌بربودن و برخی به‌سبب اهمیت کارایی و وابستگی مکانی به مبادی ورودی، به حومه منتقل یا در آن‌جا ایجاد می‌شوند (صرافی، ۱۳۸۱: ۷).

در این میان گروهی از جمعیت کلان‌شهرها نیز، با هدف ارتقای سطح کمی و کیفی سکونت‌گاه خود، به حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی روی می‌آورند و نوارهای ساخت‌وساز پراکنده در منطقه را به‌وجود می‌آورند.

شرایط زندگی حاشیه‌نشینان در اغلب کشورهای جهان یک‌سان است و فقط حدود برخورداری از امکانات برای آنان فرق می‌کند. این شرایط عیناً در مورد بخشی از مهاجران خارجی در کشورهای صنعتی پیشرفته نیز صادق است. پایین‌بودن تخصص مهاجران، نابرابری شرایط کار و اعمال تبعیض‌های جانکاه در استخدام، تحمیل ساعات اضافی کار به افراد غیر بومی که ابزار دفاعی قانونی ندارند، تقلب‌های رایج در تأمین رفاه قانونی برای مهاجران، بی‌ثبات‌بودن وضع مسکن مهاجران که طیفی شامل سکونت در خانه‌های اجاره‌ای هر لحظه در معرض تهدید به تخلیه تا سکونت در حلبی‌آبادها را دربر می‌گیرد، تبعیض‌های قومی و نژادی، و مواردی از این دست بیان‌گر وضعیتی است که مهاجران خارجی در کشورهای پیشرفته و مهاجران روستایی و حاشیه‌نشینان در کشورهای در حال توسعه با آن مواجه‌اند. این شرایط با پیش‌داوری‌های منفی در مورد احتمال مرتکب جرم‌شدن این گروه تشدید می‌شود و مهاجران همواره خود را در

شرایط ناامنی می‌بینند. سیاست دولت‌ها در مورد بازگرداندن مهاجران، اعم از مهاجران خارجی در کشورهای غربی و مهاجران داخلی در کشورهای در حال توسعه، نیز بر این فشارها می‌افزاید.

علت عمده مهاجرت اختلاف سطح زندگی بین شهر و روستاست. علاوه بر این، توزیع نامتعادل زمین و بهره‌برداری از آن و همچنین ساختار سرمایه و بازار از عوامل مؤثر در این زمینه است. سیاست‌های ملی توسعه اقتصادی و اجتماعی از جمله سیاست‌های مربوط به اشتغال و مسکن و ایجاد واحدهای خدمات عمومی، واردات و قیمت‌گذاری مواد غذایی، و چگونگی تأمین بهداشت و آموزش و تسهیلات برای گذراندن اوقات فراغت اغلب به گسترده‌تر شدن فاصله سطح زندگی بین شهر و روستا و تشدید مهاجرت‌های روستایی می‌انجامد. در این میان، رسانه‌های همگانی منبع اطلاعاتی مهمی‌اند که موجب تحریک کوچندگان می‌شوند؛ زیرا روستاییان را از وجود شرایط بهتر در شهرها و نیز در کشورهای توسعه‌یافته آگاه می‌کنند. آنان، با تصویرسازی آرمانی از زندگی در شهر و ایجاد این تصور که «در شهر همه چیز به راحتی به دست می‌آید»، زمینه موج عظیم مهاجرت به شهرها را فراهم می‌آورند. افزون بر این، خط‌مشی‌های حکومت نیز تأثیر بسزایی در جریان توزیع مجدد جمعیت بین مناطق روستایی و شهری و مهاجرت از روستا به شهر دارد. برخی از مهم‌ترین این خط‌مشی‌ها عبارت‌اند از: اقداماتی که باعث ایجاد مراکز رشد زیربنای صنعتی در شهرها می‌شود، برنامه‌های ناظر بر ورود کالاهای جانشینی که عمدتاً در جهت تأمین نیازهای مصرفی طبقات مرفه است، و سرمایه‌گذاری در زمینه خدمات اجتماعی که بخش عمده آن در شهرها راه‌اندازی می‌شود.

بر اساس گزارش مرکز آمار ایران (۱۳۸۶)، نسبت شهرنشینی طی ۵۰ سال گذشته از ۳۱٪ در سال ۱۳۳۵ به ۶۸/۵٪، یعنی بیش از ۲ برابر، در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است و این روند همچنان ادامه دارد. افزایش نسبت شهرنشینی ناشی از دو عامل است: تبدیل سکونت‌گاه‌های روستایی به شهر و مهاجرت گسترده روستاییان به شهر.

اتکا به اقتصاد تک‌محصولی نفت و اختلاط اقتصاد ایران با اقتصاد سرمایه‌داری جهانی، به‌ویژه از زمان سلطنت پهلوی دوم، و به تبع آن پیشرفت فنون موجب آزاد شدن بخش قابل توجهی از نیروی کار روستایی شده و روستاییان را برای کسب معاش روانه شهرها کرده است، به طوری که شهرنشینی شتابان و مواجه شدن شهرهای بزرگ با مشکلات عدیده از پیامدهای آن بوده است (زنجانی، ۱۳۷۱: ۸۹).

رشد شهرهای بزرگ، تهی شدن حوزه‌های روستایی، و نهایتاً حاشیه‌نشینی در شهرها از عوارض دیگر این پدیده در ایران و نقاط دیگر جهان است. مهاجرت بی‌رویه به شکل حاشیه‌نشینی در نواحی پیرامونی شهرها و هجوم اکولوژیکی مهاجران به حاشیه کلان‌شهرها باعث به هم ریختگی انضباط اجتماعی و اخلاقی، فقر، گرفتاری اقتصادی، و در نهایت به خطر افتادن امنیت اجتماعی شده است.

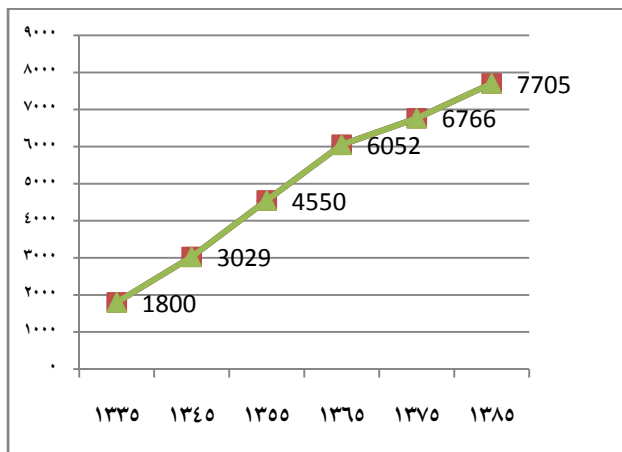
در کشورهای پیشرفته صنعتی، توزیع عادلانه امکانات و سرمایه‌ها در شهرهای گوناگون باعث کاهش مهاجرت از روستا به شهر شده و میزان جرم و جنایت در سطح پایین‌تری قرار گرفته است. در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی، اجرای سیاست‌های مربوط به ایجاد قطب‌های رشد اقتصادی (سیاست تمرکزگرایی) در برنامه اول عمرانی و به صورت شدیدتر در برنامه چهارم باعث بی‌نصیب ماندن اکثر شهرها از امکانات و سرمایه‌های عمومی و خصوصی شد و مهاجرت‌های زیادی را به مرکز کشور موجب گشت (اسماعیل‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۳۹).

شرایط کنونی حاکم بر کشور بیان‌گر آن است که جریان‌های مهاجرتی به تمرکز جمعیت در شهرها منجر شده است و این روند همچنان ادامه دارد.

۴. تمرکزگرایی در کلان‌شهر تهران

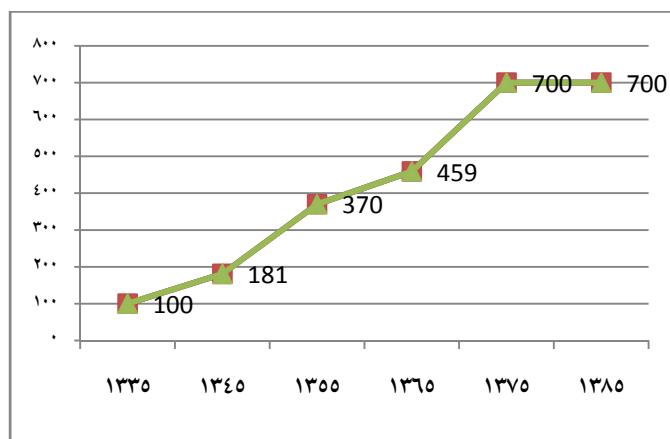
مجموعه شهری تهران، از نظر میزان جمعیت، بزرگ‌ترین مجموعه شهری ایران است که در ۱۳۸۵ به تنهایی ۱۷/۷۸٪ از جمعیت کشور (برابر با ۱۳۲۳۵۵۹۳ نفر) را در خود جای داده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶). از نظر کالبدی، مساحت شهر تهران از ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ هفت برابر شده و از ۱۰۰ کیلومتر مربع در ۱۳۳۵ به ۷۰۰ کیلومتر مربع در ۱۳۸۵ رسیده است. بیش‌ترین میزان گسترش شهر تهران مربوط به دهه ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ است که معادل افزایش ۲۴۱ کیلومتری بر وسعت این شهر بوده است (همان). متوسط نرخ رشد سالانه مساحت شهر تهران ۰.۵٪ است.

برآوردی از جمعیت کلان‌شهر تهران نشان می‌دهد که جمعیت آن در ۱۳۶۵ بیش‌تر از مجموع جمعیت ۴۰۰ شهر کشور بوده است که کم‌تر از ۵۰ هزار نفر جمعیت داشته‌اند. بدین ترتیب، با توجه به تنوع و تکثر روابط اجتماعی در میان چنین جمعیتی، باید انتظار داشت که نابسامانی‌های اجتماعی نیز در آن دست‌کم معادل ۴۰۰ شهر ۵۰ هزار نفره یا کم‌تر باشد و مشکلات ویژه آن نیز قابل قیاس با شهرهای کوچک و متوسط کشور نباشد.

نمودار ۱. جمعیت تهران از ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ (به هزار نفر)

منبع: مرکز آمار ایران

نمودار ۲. مساحت شهر تهران از ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ (به کیلومتر مربع)

منبع: مرکز آمار ایران

۵. نظریه‌های جرم و علل ساختاری آن

از نظر جامعه‌شناسان مکتب شیکاگو، موج مهاجرت‌های بی‌رویه و نبود سازمان‌دهی در زمینه حرکت جمعیت عوامل مهمی در پیدایش تمرکزهای جمعیتی و اشاعه بزهکاری‌های شهری محسوب می‌شود. حاشیه‌نشینان اغلب مهاجرانی‌اند که برای به‌دست آوردن زندگی

بهرتر به شهرها مهاجرت کرده‌اند، ولی به علت نداشتن تمکین مالی، سرمایه، مهارت، و تحصیلات نتوانسته‌اند به درستی جذب اقتصاد شهر شوند و در نتیجه به حاشیه رانده شده‌اند. این افراد قشر فقیری را تشکیل می‌دهند که با مسائلی مانند بهداشت ناکافی، انحرافات مختلف، نابرابری، بی‌کاری، و بزهکاری روبه‌رو هستند. از آن‌جا که، این گروه پس از مهاجرت به شهر به سختی می‌توانند خود را با قوانین و شرایط زندگی شهری و از همه مهم‌تر فرهنگ آن سازگار کنند، در دام عوامل مخرب اجتماعی گرفتار می‌شوند. برخی از صاحب‌نظران از این وضعیت با عنوان «آپاندیس شهر» یاد می‌کنند و حل مسائل شهری را در گروهی حل آن می‌دانند. به نظر هیراسکار (G. Hiraskar) مناطق حاشیه‌ای شهرها بیش از سایر مناطق مخفی‌گاه انواع فعالیت‌های غیر قانونی‌اند و اغلب با جرائم بیش‌تری نسبت به مناطق درونی شهر مواجه‌اند. با توجه به این‌که خصوصیت ذهنی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین کاملاً متأثر از محیط زندگی آن‌هاست، این گروه می‌توانند به آسانی جذب فساد، بزهکاری، جرم و جنایت، فسق و فجور، می‌گساری، و شرکت در فعالیت‌های مخفی در زمینه مواد مخدر شوند.

مسئله میزان جرم و جنایت در شهرها و رابطه آن با شهرنشینی از دیدگاه‌های مختلفی بررسی شده است. دو دسته نظریه در این زمینه وجود دارد: نظریه‌هایی که به بیان رابطه میان کیفیت محیط کالبدی و فیزیکی شهرها و میزان جرم و جنایت توجه دارند و نظریه‌هایی که فضاهای بدون دفاع شهری را مطرح می‌کنند (باقری، ۱۳۸۳: ۸۸).

بر اساس نظریه اول، میزان بروز تبهکاری در شهر بیش‌تر مربوط به کیفیت شهرسازی است تا اثر خود شهرنشینی. پیش‌گامان مکتب اکولوژی شهری شیکاگو همه مسائل اجتماعی از جمله میزان جرائم را در تفاوت‌ها و ویژگی‌های مکانی جست‌وجو می‌کردند. بنابر دیدگاه اکولوژی در هر اجتماعی افراد با توجه به عوامل فرهنگی و اجتماعی به ارزش‌ها، روش‌های زندگی، عادات و رسوم، سنت‌ها، و نهادهای خاص خود باور دارند و خانه و سکونت‌گاه خود را بر مبنای این عوامل بنا می‌کنند. از این رو، تفاوت‌های بسیاری را در مورد شکل‌گیری و توسعه سکونت‌گاه‌های بی‌ضابطه، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، شاهدیم.

دسته دوم شامل نظریه‌هایی است که به رابطه میان میزان افزایش و تراکم جمعیت و عوامل اجتماعی و فرهنگی با جرم و جنایت پرداخته‌اند. در این نوشتار، که بر عوامل اجتماعی و فرهنگی تأکید دارد، نظریه‌های دسته دوم مد نظر است.

«به طور کلی، تاریخچه نظریه‌ها و دیدگاه‌های مطرح در زمینه آسیب‌های شهری به بعد از انقلاب صنعتی، به‌ویژه نیمه دوم قرن نوزدهم، بازمی‌گردد» (همان: ۸۶). از نظر علمای اجتماعی آلمان، از جمله جورج زیمل (G. Simmel) و فردیناند تونیس (F. Toennies)، رشد شتاب‌زده کالبد شهرها به همراه ظهور تغییرات اجتماعی جدید، که بر فلسفه مادی‌گرایانه مبتنی بود، مقدمه تباهی شهرها را فراهم کرد. در اواسط قرن نوزدهم بررسی روابط میان شهر و شهرنشینی و بزهکاری شدیداً مورد توجه قرار گرفت و اندیشمندانی مانند امیل دورکیم (E. Durkheim)، زیمل، و وبر (M. Weber) به بررسی تأثیرات روان‌شناختی و اجتماعی شهرنشینی ناشی از انقلاب صنعتی پرداختند. هسته اصلی تحلیل اجتماعی این متفکران بر ارتباط بین اندازه جامعه و مرتبه اخلاقی آن مبتنی بود. دورکیم عقیده داشت بین افزایش جرائم و افزایش جمعیت رابطه مستقیم وجود دارد. ورت (L. Wirth) نیز بر این باور بود که شهرنشینی نتایجی از قبیل افزایش جمعیت و افزایش تراکم آن را در پی دارد که خود باعث پیامدهای اجتماعی و روان‌شناختی در زندگی شهری می‌شود.

به نظر هال (E. T. Hall) انفجار جمعیت در شهرهای دنیا به ایجاد چرخه‌های رفتاری مخربی منجر می‌شود که حتی از بمب هیدروژنی هم مهلک‌تر است. با افزایش جمعیت تنوع فرهنگی پیش می‌آید و انسجام و توافق اجتماعی کم‌رنگ‌تر می‌شود. «مطالعات اشمیت (D. Schmitt) در سال ۱۹۶۰ نیز نشان می‌دهد رابطه مستقیمی بین تراکم جمعیت و جرم و جنایت وجود دارد» (همان: ۹۱). بر اساس تحقیقات تجربی کالهن (C. Calhoun)، بین ازدحام و تراکم و رفتار خشونت‌آمیز در بین موش‌های آزمایش‌گاهی رابطه مستقیم وجود دارد. از این رو، احتمال می‌رود که انسان نیز در شرایط تراکم بیش از حد ازدحام چنین واکنشی از خود نشان دهد. درنهایت، مطالعات لانسینگ (K. J. Lansing) نیز نشان می‌دهد که با افزایش تراکم، انزوای اجتماعی هم افزایش می‌یابد و بین تراکم جمعیت و شناخت همسایه هم‌بستگی منفی وجود دارد. به نظر زیمل در شهرهای بزرگ، به‌خصوص کلان‌شهرها، جمعیت عظیم و متراکم و فشار ناشی از آن زندگی انسان، هویت فردی، و آزادی او را به‌خطر می‌اندازد و باعث انزوا و ازخودبیگانگی او می‌شود. به طور کلی، نظریه‌های مذکور بر رابطه بین افزایش جمعیت، توسعه شهرنشینی، رشد کالبدی شهر، و تغییرات اجتماعی و مسائل ناشی از آن از یک سو و افزایش جنایت و بزهکاری از سوی دیگر تأکید می‌کنند.

نمودار ۳. عمده‌ترین نظریه‌ها و دیدگاه‌های جرم و جنایت در کلان‌شهرها

تنظیم از: نگارندگان

۶. عوامل اجتماعی مؤثر در وقوع جرم و کاهش امنیت اجتماعی

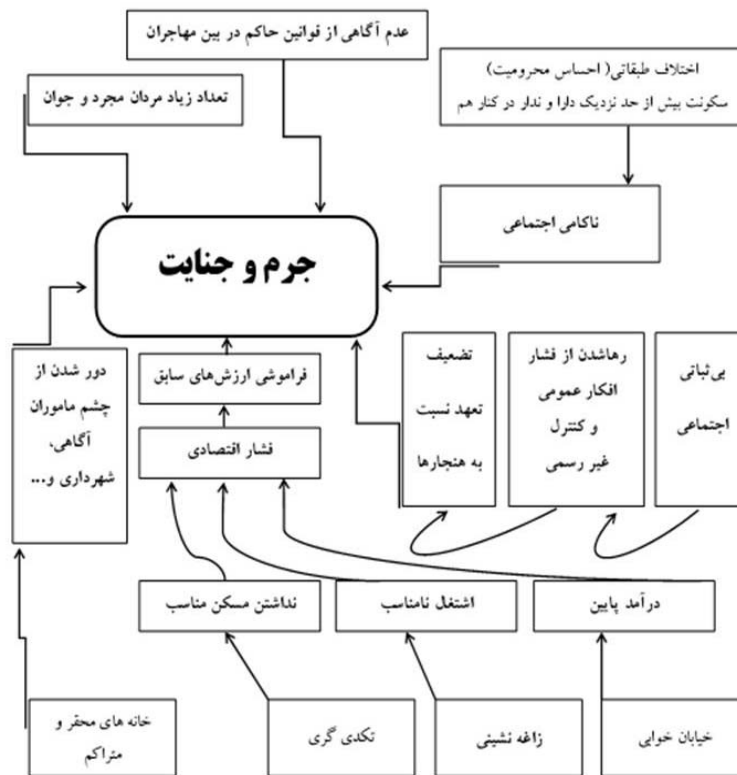
بر اساس تحقیقات انجام‌گرفته، سازوکار برخی از مهم‌ترین عوامل اجتماعی و روانی مؤثر در وقوع جرم به قرار زیر است:

- فقدان پیوندهای اجتماعی باعث نادیده‌گرفتن الزامات اجتماعی می‌شود. بنابراین مهاجران ممکن است دست به اعمالی بزنند که قبلاً از نظر آنان رفتار ضد اجتماعی تلقی می‌شد.

- دشواری زندگی جمعیت مهاجر که اغلب جوان، فاقد شغل و تخصص مناسب، و ناامید از آینده‌اند می‌تواند از طریق اعمال خشونت‌بار به نمایش گذاشته شود.

- وجود رقابت در شهر باعث می‌شود تا افراد برای رسیدن به اهداف خود دست به هر کاری بزنند و ناتوان از کسب درآمد مشروع و کافی برای تأمین زندگی به کج‌روی روی آورند.

- انسان همواره نیازمند برخورداری از حمایت، مهربانی، اعتماد، و توجه دیگر هم‌نوعان خود است. فرد مهاجر با دورشدن از خانه و کاشانه، بستگان، دوستان، و همسایگان از منابع تأمین این نیازها دور می‌شود و در صورت برآورده‌نشدن نیازهای مذکور در زیست‌گاه جدید، با روی آوردن به سرگرمی‌ها یا شادی‌های کاذب مانند ضربه‌واردکردن به دیگران یا تخریب تأسیسات عمومی، که نتیجه آن در بسیاری از مواقع جرم و جنایت است، درصدد پنهان‌کردن ناراحتی و غم غربت خود برمی‌آید.

نمودار ۴. مهم‌ترین عوامل مؤثر در وقوع جرم و جنایت در کلان‌شهر تهران

تنظیم از: نگارندگان

۷. روش پژوهش

این بررسی مبتنی بر شیوه اسنادی است و داده‌های آن به شیوه تحلیل ثانوی (secondary analysis)، یعنی بهره‌گیری از آمار و ارقام جمع‌آوری شده از طرف مؤسسات، سازمان‌ها، یا محققان گردآوری شده است.

۸. تمرکزگرایی و آمار جرم و جنایت در تهران

سکونت قریب به ۹ میلیون نفر در کلان‌شهر تهران از جمله چالش‌های اساسی در نظام مدیریت و برنامه‌ریزی شهری کشور محسوب می‌شود. علل گسترش و تمرکز جمعیت در این شهر را می‌توان عمدتاً در مؤلفه‌ها و شرایط اقتصادی و مدیریتی حاکم بر کشور جست‌وجو کرد. بنابر

۱۳۴ پیامدهای امنیتی ناشی از تمرکزگرایی در کلان‌شهر تهران

آنچه مطرح شد، فراوانی وقوع ناامنی و جرم و جنایت در کلان‌شهر تهران بیش‌تر از سایر مناطق کشور است و نتایج مطالعات و آمار موجود نیز حاکی از این واقعیت است.

جدول ۱. مقایسه فراوانی وقوع جرم در تهران و برخی از مناطق کشور

ردیف	شهر	نوع جرم		
		اعتیاد	سرقت	شرب خمر
۱	تهران	۶۲۶۴۹	۹۸۵۷	۸۹۹۰
۲	اصفهان	۱۶۶۵۲	۲۰۴۵	۵۰۰
۳	کرمانشاه	۶۲۵۶	۴۸۰	۲۶۴
۴	یزد	۶۱۶۱	۲۵۸	۵۴
۵	بوشهر	۳۰۰۵	۴۰۹	۱۰۹
۶	ایلام	۱۵۴۹	۲۳۹	۳۱

منبع: گزارش آسیب‌های اجتماعی، معاونت اجتماعی ناجا (۱۳۸۴)

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول بالا، تهران در هر چهار نوع جرم گزارش‌شده خاستگاه بیش‌ترین وقوع ناامنی اجتماعی است. به طور مثال، فراوانی تعداد سرقت در تهران نزدیک به ۵ برابر بیش‌تر از اصفهان و ۴۱ برابر بیش‌تر از ایلام است.

سرقت از جمله جرائمی است که نمایان‌گر فشارهای زندگی شهری ناهمگون و طبقاتی است. آمار مربوط به فراوانی سرقت در سال‌های ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ در ۲۴ استان کشور نشان می‌دهد که بیش‌ترین تعداد سرقت در تهران و کم‌ترین آن در کهگیلویه و بویراحمد به وقوع پیوسته است. مقایسه میزان وقوع این جرم در دو استان تهران و کهگیلویه و بویراحمد بیان‌گر شکاف عمیقی است که توجه ما را بیش از آن‌که به کمی تعداد آن در استان کهگیلویه و بویراحمد معطوف کند، به فراوانی آن در استان تهران، با مرکزیت کلان‌شهر تهران، جلب می‌کند.

جدول ۲. تعداد سرقت در مجموع سال‌های ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ در دو استان تهران و کهگیلویه و بویراحمد

ردیف	منطقه	تعداد سرقت
۱	تهران	۷۷۵۲ مورد به‌ازای هر ۱۰۰۰۰۰ نفر
۲	کهگیلویه و بویراحمد	۱۴۶ مورد به‌ازای هر ۱۰۰۰۰۰ نفر

منبع: گزارش آسیب‌های اجتماعی، مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی

جدول ۳. مقایسه فراوانی تعداد مجرمان زندانی در تهران و برخی شهرهای دیگر (۱۳۸۴)

ردیف	منطقه	تعداد مجرمان زندانی به ازای هر ۱۰۰ نفر
۱	تهران	۰/۹۲
۲	اصفهان	۰/۷۶
۳	بوشهر	۰/۸۸
۴	ایلام	۰/۸۷

منابع: گزارش آسیب‌های اجتماعی، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور؛ گزارش آسیب‌های اجتماعی، دفتر اقتصاد کلان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

۹. نتیجه‌گیری

دوره‌ای که در آن فراوانی جمعیت در یک منطقه به معنی امنیت بالاتر بود به پایان رسیده است و این باور در نتیجه افزایش ناامنی در مناطق پرجمعیت به شدت زیر سؤال رفته است. افزایش جرم به موازات افزایش تمرکز جمعیت در کلان‌شهرها به خوبی نشان می‌دهد که پدیده افزایش کمی جمعیت، با تأثیرگذاری در کیفیت روابط و ایجاد اغتشاش در حیات ذهنی، حیات اجتماعی شهری را تهدید می‌کند. چنان‌که پژوهش پیش رو نشان می‌دهد، رشد کلان‌شهر تهران بیش از آن‌که نتیجه رشد طبیعی جمعیت باشد ناشی از مهاجرت ساکنان مناطق دیگر به این شهر است. از این رو، تمرکز زیاد جمعیت، که خود به نوعی معلول تمرکز امکانات و خدمات در این کلان‌شهر است، تهران را با جرائم و ناامنی‌های بسیار روبه‌رو کرده است. با توجه به چنین واقعیت‌هایی است که اندیشمندی مانند آرتور لوئیس (A. Lewis) محدودکردن رشد شهرهای بزرگ را، حتی اگر این رشد مربوط به بی‌کارانی نباشد که از سایر نقاط سرازیر می‌شوند، کار بسیار مطلوبی می‌داند (لوئیس به نقل از عطارزاده، ۱۳۷۸).

نکته آخر این‌که با برخوردهای عاطفی و نصایح مشفقانه نمی‌توان مهاجران روستایی حاشیه شهری را، در حالی که اغلب آنان به کلی از روستا بریده و بر این باورند که در صورت بازگشت به روستا به مراتب حاشیه‌نشین‌تر خواهند شد، به روستاها برگرداند. در واقع آن‌ها مانند سپاهسانی هستند که پل ارتباطی خود را با گذشته ازین برده و ناچارند به جای عقب‌نشینی همواره به پیش بروند. بدین ترتیب، تا زمانی که روستاها تحمل افزایش شدید جمعیت خود را نداشته باشند و مشاغل لازم برای جمعیت رو به تزاید روستایی

ایجاد نشود، مهاجرت از مناطق روستایی به شهرها ادامه خواهد داشت و پیامد آن چیزی جز شکل‌گیری کلان‌شهرها و در نتیجه ایجاد ناپایداری‌های امنیتی نخواهد بود.

منابع

- اسماعیل‌زاده، حسن، مظفر صرافی، و جمیله توکلی‌نیا (۱۳۹۰). «تحلیلی بر رویکردهای توسعه گردشگری در اجتماعات محلی»، فصل‌نامه علوم محیطی، س ۹، ش ۲.
- باقری، اشرف‌السادات (۱۳۸۳). «حاشیه‌نشینی و رابطه آن با جرم و جنایت»، فصل‌نامه مطالعات امنیت اجتماعی، س ۲، ش ۴ و ۵.
- رضایی، رحیم و احمد پوراحمد (۱۳۸۸). «نقش تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در افزایش کلان‌شهر تهران»، فصل‌نامه پژوهشی جغرافیای انسانی، س ۱، ش ۳.
- رهنمایی، محمدتقی و سیدموسی پورموسوی (۱۳۸۵). «بررسی ناپایداری‌های امنیتی کلان‌شهر تهران بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری»، پژوهش‌های جغرافیایی، ش ۵۷.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۱). جمعیت و توسعه: مجموعه مقالات، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۱). «مهاجرت داخلی و مسئله مدیریت شهری با تأکید بر شرایط ایران»، دوفصل‌نامه مدیریت شهری، ش ۱۰.
- صرافی، مظفر و فضیلت تورانیان (۱۳۸۳). «مروری بر دیدگاه‌های نظری مدیریت کلان‌شهری با تأکید بر جنبه‌های نهادی»، دوفصل‌نامه مدیریت شهری، س ۵، ش ۱۷.
- عطارزاده، مجتبی (۱۳۷۸). «پویا امنیت رشد جمعیت در ایران»، فصل‌نامه مطالعات راهبردی، س ۲، ش ۵ و ۶.
- عظیمی، ناصر (۱۳۸۱). «مهاجرت از روستا به شهر: نگاهی متفاوت»، دوفصل‌نامه مدیریت شهری، س ۳، ش ۱۰.
- وثنوقی، منصور (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی روستایی، تهران: کیهان.

منابع دیگر

- انجمن شهرسازی امریکا (۱۳۸۶). استانداردهای برنامه‌ریزی و طراحی شهری، ج ۱: تهیه طرح و انواع طرح‌ها، ترجمه گیتی اعتماد و همکاران، تهران: دفتر نشر معانی.
- اوبرای، ای. اس (۱۳۷۰). مهاجرت، شهرنشینی و توسعه، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
- پیتیه، ژان (۱۳۶۹). مهاجرت روستاییان، ترجمه محمد مؤمنی کاشی، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

- جمعه پور، محمود (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها*، تهران: سمت.
- دفتر اقتصاد کلان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۴). *گزارش آسیب‌های اجتماعی*. زنجان، حبیب‌الله (۱۳۷۰). *جمعیت و شهرنشینی در ایران*، ج ۱، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور (۱۳۸۴). *گزارش آسیب‌های اجتماعی*. کرامتی، مهدی (۱۳۸۴). «بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان شهرستان‌های استان تهران»، فصل‌نامه *مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۱.
- مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی (۱۳۸۴). *گزارش آسیب‌های اجتماعی*. مدنی پور، علی (۱۳۸۱). *تهران، ظهور یک کلان‌شهر*، ترجمه حمید زرازوند، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۶). *نتایج سرشماری‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۵*. معاونت اجتماعی ناجا (۱۳۸۴). *گزارش آسیب‌های اجتماعی*. نویدنیا، منیژه (۱۳۸۳). «گفتمانی پیرامون امنیت اجتماعی»، فصل‌نامه *مطالعات امنیت اجتماعی*، س ۲، ش ۴ و ۵.